
ADALET KAVRAMI ve ADALETE İLİŞKİN BAZI TEORİLER

Adnan KÜÇÜK*

ÖZET

Adalet kavramı, siyaset felsefesinin en tartışmalı kavramlarından birisidir. Bu kavram hakkında özü itibariyle farklı görüşler ileri sürülmekte, bu farklılıklar neticesinde de birisinin âdil dediğine bir başkası çok rahatlıkla gayrı adil diyebilmektedir. Adaletle alakalı birbirinden farklı çok çeşitli tanımlar yapılmakta, çeşitli teoriler ileri sürülmektedir. Bu teorilerin bir kısmı diğer bazı teorileri besleyici işlevler görmektedir. Bu çerçevede insanlık tarihi boyunca, tabii hukuk okullarının savundukları “objektif, salt adalet idesi” anlayışı ile alternatif görüşler ortaya koymaya çalışan pozitivist akımların mücadelesi, hukuk felsefesinin konu alanlarını teşkil etmiştir. İlk tanımlamasını Aristo’da bulan dağıtıcı adalet, denkleştirici adalet ve hakkaniyet, hala güncelliğini sürdüren kavramlardır. Adaletle dair bir diğer tartışma da usulî adalet-refahçı sosyal adalet zemininde yaşanmaktadır. Ayrıca, denkleştirici adalet düşüncesi usuli adalet teorisyenlerinin geliştirmiş oldukları adalet teorisinin temelini oluşturmaktadır. Dağıtıcı adalet de, ekonomik bir açılımın ifadesi yönü itibariyle refah devletçi sosyal adalet teorisinin temelini teşkil etmektedir. Bu yazıda, adalet kavramı, burada sözü edilen eksende ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Adalet, Usuli Adalet, Sosyal Adalet, Denkleştirici Adalet, Dağıtıcı Adalet.

---

* Yard. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

GİRİŞ

Adalet, hem insanlığın en çok özlemini duyduğu; gerçekleşmesi amacıyla çeşitli mücadelelerin gerçekleştirildiği; kuralların ve kurumların oluşturulduğu, hem de yokluğu, arşa kadar çıkan yakınlıkların konusu olan bir kavramdır. Adalet, devletlerin meşruiyetinin, devam ve bekasının bir temel unsuru olarak görülen “amaçsal değer”dir. Bugün mahkeme duvarlarında yazılı olan “adalet mülkün temelidir” sözü, bu düşünceyi yansıtmaktadır.

Felsefe ve hukuk düşüncesinde en çok tartışılan ve kendisine birbirinden öz itibariyle farklı anlamların yüklendiği kavramlardan birisi de adalettir. Esas itibariyle insanlığın barış ve sükûn içinde yaşamasının temel şartını oluşturan, örselendiğinde derin sarsıntı ve tepkilerin, hatta çatışmaların ortaya çıktığı adalet kavramı, sadece günümüzün sorunu değildir; binlerce yıldır insanlık bu eksende düşünmüş, Platon’dan Aristoteles’e, Ulpianus’a, Grotius’a, Kant’dan Mill’e, Hayek’e, Rawls’a, Nozick’e kadar çok sayıda düşünür kafa yormuşlardır. İnsanlık tarihi boyunca, tabii hukuk okullarının savundukları “objektif, salt adalet idesi” anlayışı ile alternatif görüşler ortaya koymaya çalışan pozitivist akımların mücadelesi, hukuk felsefesinin konu alanlarını teşkil etmiştir¹. Adaletle dair bir diğer tartışma da usulî adalet-refahçı sosyal adalet zemininde yaşanmaktadır.

Adalet, başlı başına çok yönlü ve kapsamlı anlamı olan, bu nitelikleri sebebiyle de kapsayıcı bir şekilde tanımlaması yapılamayan bir kavramdır. Adaletle ilişkin olarak yapılan bütüncü çalışmalar yanında, yapılan diğer çalışmaların birçoğunda, genellikle adaletin belli yönü/yönleri ele alınmakta, ya da bazı ideoloji ya da eğilimlerde bu değer belli yönleri öne çıkarılmaktadır. Bazen de adaletle ilişkin izahatlarda esas alınan *temel değerler* farklılık arz ettiği için, birbirinden çok farklı adalet anlamları ortaya çıkmaktadır.

Ben burada önce genel itibariyle adaletle dair bir belirleme yapacağım. Daha sonra da konuya ilişkin çeşitli teorik yaklaşımlar üzerinde duracağım.

1. Adalet Kavramı

Etimolojik köken itibariyle Arapçada “adl” kelimesinden dilimize intikal etmiş olan adalet, diğer dillerdeki karşılıklarından da anlaşılacağı üzere, *hak, hukuk ve haklılık* ile sıkı bağlantı içinde olan bir kavramdır. Bu vesileyle adalet, sözlüklerde, genellikle, hak ve hukuka uygunluk, doğruluk, hak ve hukukun gerçekleşmesi, yerini bulması, herkesin hakkını tanımak, herkese

---

¹ Niyazi ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, 2. B., Der y., İstanbul, 1985, s. 46.

kendine uygun düşeni, hakkı olanı vermek, herkese kanunlarla tanınmış hakkını vermek, onlara ilişmemek, layık olduğu işlemi yapmak, haksızları terbiye etmek, zulüm etmemek, hukuku uygulayan devlet örgütü, yargı teşkilatı, adliye işleri², günlük dilde de, herkesin ve her şeyin yerli yerinde olması, olması gereken yerde olması, herkesin hak ettiğini alması, herkese hak ettiğinin verilmesi³ vb. anlamlara gelmektedir.

Burada, adaletin sözlük anlamlarında, büyük oranda hak, hukuk, hakkın teslimi, korunması, haksızlığın önlenmesi ve giderilmesi, kanun ve hukukun uygulanması vb. unsurlar öne çıkmaktadır. Haklar ile kanun/hukuk arasında bir dayanışma söz konusudur. Burada uygulanması önerilen herhangi bir hukuk değil, hakkı koruyan, bu itibarla da en azından âdil olmak itibarıyla asgari bir takım nitelikleri olan hukukun uygulanması anlamını çıkarabilmek mümkündür. Fakat adil olan kanunun ne olduğu yanında hak kavramı konusunda da tanımlarda açık bir berraklık bulunmamaktadır. Hak konusuna ilişkin bu ihtilaflar adaletle dair anlam farklılaşmalarının bir diğer kaynağını teşkil etmektedir.

Peki, kanuna uygun olan her davranış âdil midir? Bu sorunun cevabı, hem “kanunî adalet”-“kanun üstü adalet”, hem de “tabîi adalet”-“pozitivist adalet” ayrışmasını gündeme getirmektedir. Diğer yandan, sosyal adalet telakkisinin karşısında yer alan usulî adalet teorisyenlerine göre de, asıl olan sadece herhangi bir kuralın âdil olarak uygulanması değildir; âdil olarak uygulandıkları halde, âdil olarak nitelenmekte tereddüt edilen kurallar da olabilir⁴. Adaletin gerçekleşmesi için uygulanan bu kuralların adil olması da gerekir.

Adaletin, yargılama ile de yakın ilişkili olarak iki yönü bulunmaktadır: (1) Her hak sahibine hakkının verilmesi, (2) haksızlıkların layık oldukları ceza ile cezalandırılması, haksızlığa maruz kalanların uğradıkları zararların telafi edilmesi⁵. Bir tanıma göre adalet, iyi ya da kötü, hak eden herkese hakkının verilmesi, kişi neyi hak etmiş ise onun karşılığını görmesidir. Suç işleyen bir kişinin cezalandırılması yanında, onun göreceği cezanın “eksik ya da fazla olmaması” (oranlılık/ölçülülük) da adaletin gereği olarak değer-

---

² *Türkçe Sözlük*, 7. B., Türk Dil Kurumu y., Ankara, 1983, s. 10; Hekimoğlu İSMAİL vd., *Büyük Lügat*, Türdav y., İstanbul, 1990, s. 22; Ejder YILMAZ, *Hukuk Sözlüğü*, Genişletilmiş 4. B., Yetkin y., Ankara, 1992, s. 24; Anıl ÇEÇEN, *Adalet Kavramı*, Genişletilmiş 3. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s. 7-8.

³ Atilla YAYLA, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, 2. B., Adres y., Ankara, 2004, s. 2.

⁴ Mustafa ERDOĞAN, “Özgürlük, Adalet, Refah”, *Adalet Kavramı*, (Ed.: Adnan GÜRİZ), Türkiye Felsefe Kurumu y., Ankara, 1994, s. 116.

⁵ *Yeni Ansiklopedi*, C. 1, Timaş y., İstanbul, 1991, s. 38-39.

lendirilir⁶. Adaletin gerçekleşmesi ile hakların tevziinde ve ihlallerin cezalandırılmasında belli bir dengenin sağlanması amaçlanır. Bu dengenin sağlanmadığı durumlarda hak ve adaletten söz etmeye imkân yoktur. Bunun için hak ve adaletin sembolü *terazidir*. Bir ülkede, bazıları ayrıcalıklı bir şekilde haklardan fazlası ile yararlandırılırken, diğer bazıları sebepsiz yere bazı haklardan yoksun kılınıyorsa, bazılarının yaptığı haksızlıklar cezasız kalıyorsa ya da cezalandırma aşırıya gidiliyorsa, hakların tevziinde ve ihlallerin cezalandırılmasında âdil ve hassas bir dengenin oluşumundan söz edilebilmesi mümkün değildir⁷.

Adaletle dair görüş ayrılıkları o kadar derin ki, bir anlayışa göre âdil olan, bir başka anlayışa göre adaletsizlik olarak değerlendirilebilmektedir. Kimine göre adalet “alındığı kadar verme” şeklindeki eşitlik esasına dayandırılırken, diğer bazılarına göre bu tanımlama adaletsizlikten başka bir şey değildir⁸. Nitekim Barry, kural temelli muhafazakâr bir adalet anlayışını savunan Hume’un görüşlerini eleştirirken şu ifadeleri kullanır: “Hume, mülkiyet hakları gibi şeyleri kapsamak üzere *adaletin kuralları* ifadesini kullanmakla beraber, adalet artık analitik olarak ‘hak ediş’ ve ‘ihtiyaç’la bağlantılıdır, öyle ki Hume’un ‘adaletin kuralları’ dediklerinin bir kısmının adaletsiz oldukları gayet doğru olarak söylenebilir”⁹.

2. Adaletle Yönelik Bazı Tanımlama ve Belirleme Girişimleri

Çeşitli düşünürlerce adaletle ilişkin geliştirilen tanımlamalar aynı değildir. Kadim Yunan düşüncesinin ilk dönemlerinde adaletle ilişkin belirlemeler, *adaletsizlik* olgusuna dayanarak yapılmaktaydı. Bu dönemlerde, “insanların, adaletsizlik olmasaydı adaleti bilemeyecekleri” ileri sürülmekteydi. Bu düşüncede, adalet, hukuk ve ahlak kavramları arasında herhangi bir ayırım yapılmayarak, adalet, iyilik sevgisi olarak anlaşılmıştır¹⁰.

Ulpianus’a göre adalet şu şekilde tanımlanabilir: (1) Onurlu yaşa, (2) Başkasına zarar verme, (3) Herkese kendisine ait olanı ver. Bu tanım, Aristo

⁶ Fahri UNAN, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adâlet Kitabı*, (Ed.: Bülent ARI & Selim ASLANTAŞ), Adalet Bakanlığı y., Ankara, 2007, s. 106.

⁷ Adnan KÜÇÜK, “Hukuk Devleti, Demokrasi ve Temel Hak ve Hürriyetlerin Güvencelemesi”, *Liberal Düşünce D.*, Yıl 9, S. 35, Yaz-2004, s. 209.

⁸ ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, s. 46.

⁹ Brian BARRY, “Justice and the Common Good”, *Political Philosophy*, (A. QUINTON), Oxford University Press, London, 1967, s. 193’den aktaran: Norman P. BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev.: Mustafa ERDOĞAN & Yusuf ŞAHİN), 2. b., Liberte y., Ankara, 2004, s. 153.

¹⁰ Adnan GÜRİZ, “Adalet Kavramının Belirginsizliği”, *Adalet Kavramı*, (Ed.: Adnan GÜRİZ), Felsefe Kurumu y., Ankara, 1994, s. 5; “Adalet Kavramı”, *Anayasa Yargısı*, C. 7, AYM y., Ankara, 1990, s. 13.

ile birlikte bütün adalet tanımlarının menşeyini teşkil etmektedir¹¹. Grotius'a göre de adalet: (1) Hakka saygı, (2) Kusurlu kimsenin zararı ödemesi, (3) Başkasına ait olanın verilmesi, (4) Her insana hak ettiği cezanın verilmesi, (5) "Ahte vefa" ilkesi kurallarını içermektedir. Bu her iki tanımda, hak sahibi olan kişilere haklarının verilmesi esası temel ilkedir¹². Sokrat'a göre adalet, iyi olanı kötü olandan ayırma bilimidir. Bu bilgi ise hukuk duygusunda belirginleşmektedir. Adalet herkesin vicdanında ilahî bir ses gibi duyulmaktadır. Adaletin sesi insana doğruyu, hayırlıyı ve âdil olanı gösterir¹³. Eflatun'a göre adalet, herkese hakkını vermektir. Yönetimde bilginin egemen olması gerekir. Buradaki bilgi, basit bir bilgi değil, adalettir. Devlet içinde en yüksek irade sahipleri, emirlerini verirken adaletle göre hareket ederler. Zümreler ve grupları esas alan düşünür, insanların doğuştan eşit olarak doğmadıklarını belirterek, adaleti toplum içinde eşitsizlik temeline oturtmuştur. Toplum çeşitli sınıf tabakalarından oluşur ve her bir sınıf farklı erdemlere sahiptir. Bu çerçevede, çalışan esir ve köleler hiçbir erdeme sahip değildir. Adalet yönetici azınlığın adaletidir ve en büyük suç yönetici sınıfı eleştirmektedir¹⁴.

Aristo'nun adalet tanımlamasında temel kavram "eşitlik ilkesi"dir. Eşitlik ilkesi, insan hayatında değişik görünümlemlerle gerçeklik kazanır. Aristo, adaletin, geniş ve genel anlamda erdemlilik olduğunu belirttikten sonra, adaleti, dağıtıcı ve denkleştirici adalet ve hakkaniyet şeklinde üçlü görünümle ele almıştır¹⁵.

Denkleştirici ya da düzeltici adalet, tarafların hukukî ilişkilerde eşit muameleye tabi tutulmalarını gerektirir. Düzeltici adalet düşüncesi, hukukî ilişkilerde kişilerin bireysel ve sübjektif durumlarını dikkate almaksızın herkesi eşit kabul eder. Dolayısıyla düzeltici ya da denkleştirici adalet kavramı "kanun önünde eşitlik" ilkesiyle yakın ilişkilidir¹⁶. Kısacası düzeltici adalet, bir hukukî işlem adaletidir¹⁷. Bu telakkide hiçbir kimse verdiğinden daha fazlasını almamalı, bunun neticesi olarak daha üstün konumda olmamalıdır. Aksi halde başkasına ait bir şeye sahip olmuş olur. Bu durumda, bozulmuş

¹¹ Niyazi ÖKTEM, "Adalet Kavramı ve Sosyal Realite", *Adalet Kavramı*, (Ed.: Adnan GÜRİZ), Felsefe Kurumu y., Ankara, 1994, s. 52; *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, s. 48.

¹² ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, s. 48.

¹³ E. HİRŞ, "Hukuk Bir Bilim Kolu mudur?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi D.*, Y. C. 2, S. 1, s. 52-53.

¹⁴ Alattin ŞENEL, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, AÜSBF y., Ankara, 1970, s. 408.

¹⁵ ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, s. 49.

¹⁶ Süruri AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, Liberte y., Ankara, 2001, s. 187; Senem KURT, "Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 3, Yıl 2006, s. 206.

¹⁷ ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, s. 49; ÇEÇEN, *Adalet Kavramı*, s. 36.

olan dengenin yeniden tesis edilmesi, bunun için de o şeyin gerçek sahibine verilmesi gerekir¹⁸. Denkleştirici adalet anlayışı, hukukî ilişkilerde kişisel ve subjektif durumlar dikkate alınmaksızın, taraf olanların eşit muamele görmesini, mesela, tazminat hukukunda başkalarına zarar veren kişilerin sebep oldukları bu zararı tazmin etmelerini, ceza hukukunda suç işleyen kişilerin hak ettikleri cezayı çekmelerini gerekli kılar¹⁹.

Denkleştirici adalet düşüncesi usulî adalet teorisyenlerinin geliştirmiş oldukları adalet teorisinin temelini oluşturmaktadır.

Dağıtıcı adalet, şeref ve malların paylaşımında, herkesin yeteneğine ve toplum içindeki durumuna ya da topluma katkısına göre kendi payına düşeni alması, yetenek ve topluma katkısı oranında eşit muameleye tabi tutulmasıdır. Burada eşitlik, değer, yetenek ve diğer kişisel, subjektif faktörün devreye girmesiyle bir anlam ifade etmektedir²⁰. Mesela suç ile ceza arasındaki denkleştirmenin, cezanın, kusur, taammüd, mücbir sebep, meşru müdafaa, tekerrür vb çeşitli faktörlerin dikkate alınarak belirlenmesi şeklinde yapılmasıdır. Bütün bu unsurlar dikkate alınarak cezanın artırılması veya azaltılması ya da bazen hiçbir cezanın verilmemesi, aynı suçu kastla işleyene daha ağır, taksirle işleyene daha hafif ceza verilmesi, dağıtıcı adaletin bir gereğidir²¹. Dağıtıcı adalet, diğer bir yönüyle ekonomik bir açılımın ifadesidir. Piyasa ekonomisi vasıtasıyla sağlanan gelir ve bu gelirin yine piyasanın kendi kuralları çerçevesinde bölüşümü rasyonel ve yeterli görülmemekte ve gelirin yeniden dağıtımını ihtiyacı hâsıl olmaktadır. Bu ihtiyaç bireysel *hak ediş*lerden, *kişisel ihtiyaçlardan* ve *bireylerin sahip oldukları yetenek, kabiliyet ve donanımdan* kaynaklanmaktadır²².

Hakkaniyet ile düzeltici ve dağıtıcı adaletin eksikliklerinin giderilmesi amaçlanır. Genel ve soyut kurallarının bireysel durumlara aynen uygulanması bazen haksızlıklara sebebiyet verebileceği düşünülerek hakkaniyet esasına başvurulması önerilmiştir. Bu esasın benimsenmesiyle, hukukî

---

¹⁸ ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, s. 49.

¹⁹ *İbid.*, s. 49; GÜRİZ, *Adalet Kavramının Belirginsizliği*, s. 6; *Adalet Kavramı*, s. 14; Coşkun Can AKTAN & İstiklal Yaşar VURAL, "Başlıca Fonksiyonel Gelir Dağılımı Teorileri Ve Bölüşüm Adaleti", *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, (Ed.: Coşkun Can AKTAN), Hak-İş Konfederasyonu y., Ankara, 2002, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-bolusum-adaleti.pdf>, (15.02.2008).

²⁰ ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, s. 50; GÜRİZ, *Adalet Kavramının Belirginsizliği*, s. 5; *Adalet Kavramı*, s. 13.

²¹ GÜRİZ, *Adalet Kavramının Belirginsizliği*, s. 5-6; *Adalet Kavramı*, s. 13-14.

²² KURT, *Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi*, s. 206.

uygulamalarda değişen şartlara göre esnekliğin sağlanması, bu yolla değişen hayat şartlarının getirdiği yeni ihtiyaçlara cevap verilmesi amaçlanır²³.

3. Adaletle Dair Çeşitli Ayrımlar

a) Tabii Hukuk Anlayışında Adalet: Aşkın Adalet

Tabii hukukun temel amacını hak ve adalet teşkil etmektedir. Tabii hukuk düşüncesinde, yasama, kanun yaparken, kişisel ve keyfi yönelimleri değil, bilakis tabiatın yapısını ve dengesini esas almak durumundadır. Pozitif hukukun uygulanması ile ortaya çıktığı düşünülen adaletin (kanunî/kural adaleti) sebep olduğu bazı haksız neticelerden hareketle, daha yüksek düzeyde ölçüt alınması lüzumlu bir tabii adaletin var olduğu yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Özellikle insan haklarını hiçe sayarak baskı ve keyfiliklere kayan, toplumda çeşitli dengesizlik ve haksızlıklara sebebiyet veren pozitif hukuk kurallarının katı uygulamalarına duyulan toplumsal tepki neticesinde, tabii hukuk ve tabii adalet kavramları ortaya çıkmış ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir²⁴.

Tabii hukukçulara göre, hukuk normunun salt kamu otoriteleri tarafından yapıldığını söylemek hatalıdır. Tabii kanunlar, zaten tabiatta mevcut olduğu için, insanlar, akılları ile tabiatta mevcut olan bu adalet amacına yönelen normları tespit ederler²⁵. Kamu otoritelerinin yapması gereken şey kendi indî değerlendirmelerine göre bir takım pozitif hukuk kurallarını yapmak değil, tabiatın yapısında mevcut olan, adaleti belirleyen bu normları tespit edip benimseyerek ilan etmektir. Şayet pozitif hukuk normları bu şekilde belirlenebilirse, o zaman bütün ülkelerin bütün zamanlarda benimsemiş oldukları pozitif hukuk normları birbirine benzer olabilirler. Hemen her ülke için genel geçer nitelikteki âdil hukuk normlarının temelini *insan hakları* teşkil etmektedir. İnsan hakları temelli rasyonel normlardan, toplumsal hayatın bütün sorunlarına çözümler getirecek prensipleri çıkarabilmek mümkündür. Pozitif hukuk normlarına üstün ve önce gelen, insan aklının ürünü olan ebedî hukuk normları bulunduğu göre, insanların doğuştan hak ve hürriyetlere sahip oldukları ve bunların da muhafaza edilmeleri gerektiği savunulabilir²⁶.

²³ GÜRİZ, Adalet Kavramının Belirginsizliği, s. 19.

²⁴ Anıl ÇEÇEN, "Hukukta Norm ve Adalet", *AÜHFED.*, C. 32, S. 1-4, Yıl 1975, s. 91.

²⁵ ÇEÇEN, "Hukukta Norm ve Adalet, s. 91.

²⁶ Rahmi ÇOBANOĞLU, *Hukuk Felsefesi Notları*, İÜHF y., İstanbul, 1968, s. 47-47.

b) Hukukî Pozitivizm

Hukukî pozitivizmin adalete yaklaşımı, tabii hukukçulardan farklıdır. Kanunları, ideal hukuk ölçütüne uygun olması gerektiği gibi değil de, sadece onu olduğu haliyle görmek isteyen hukukî pozitivizme göre, insanlık tarihinin gelişim sürecinde ilk önce pozitif hukuk uygulamaları dikkati çekmektedir. Adalete dair değerlendirmeler, pozitif hukukun şu ya da bu şekilde belirerek uygulamaya konulmasından sonra yapılmaya başlamıştır. Bu değerlendirmeler, pozitif hukuk düzeni ile alakalı olarak yapılmış; pozitif hukuk düzenini teşkil eden kuralların ve uygulamaların haklılığı ya da haksızlığı üzerinde durulmuştur²⁷.

Hukukî pozitivizme göre hukuk, kanunları yapan ve uygulayan kamu gücünün iradesi ve fonksiyonu olup, onun dışında bir şeydir. Sadece yürürlükte bulunan yazılı hukuk kuralları gerçek hukukî değere sahiptir. Bu telakkide adalet, a priori değil, a posteriori bir kavramdır. Pozitivizm, fizik ötesi düşünce ve unsurlarla ilgilenmez. "Adaletin varlığı için kıstas alınacak ebedî ideal bir hukuka uygunluk" şeklinde bir düşünce yoktur²⁸.

Hukukî pozitivizme mensup birçok düşünür, adalet sorununun yüzyıllardır tartışıldığı halde tatmin edici bir uzlaşmaya varılmadığı, adalet kavramına yönelmenin şimdiye kadar hep hukuk teorisi ile alakalı çalışmalarını olumsuz yönde etkilediği anlamındaki belirsizlik sebebiyle bu kavramın herkesin mutabık kalacağı şekilde tanımlanmasının mümkün olmadığı vb. olumsuzlukları nazara sunarak, adalet kavramının, inceleme ve tartışma dışı bırakılması gerektiğini, hukuk ile alakalı inceleme ve tartışmaların, üzerinde mutabakat sağlamanın mümkün olduğu diğer konulara yönelmesinin daha faydalı olacağını belirtmiştir²⁹. Bazı pozitivistler ise, adalete ilişkin tanım zorluğunun, bu konunun tartışma ve inceleme dışı bırakılmasını haklı kılamayacağını, çünkü adalet konusunun hukuk hayatında sürekli tartışılan canlı bir kavram olduğunu belirtmiştir. Bu düşünürlerle göre ilgi, tartışma ve eleştiriler pozitif hukuku etkileyen ve pozitif hukuktan etkilenen adalet duygusu üzerinde yoğunlaşmalıdır³⁰.

c) Kanunî Adalet Kanun Üstü Adalet.

Kanunî adalet, tutum ve davranışların, hukukî işlem ve kararların, dayandıkları hukuk kurallarına uygun olmasıdır. Hukukî işlem ve kararların,

²⁷ GÜRİZ, Adalet Kavramının Belirginliği, s. 13.

²⁸ ÇEÇEN, "Hukukta Norm ve Adalet, s. 85-86.

²⁹ GÜRİZ, Adalet Kavramının Belirginliği, s. 14. Bu düşünürlerden birisi de Kelsen'dir. Hans KELSEN, *What is Justice*, California Pres, Los Angeles, 1960, s. 228.

³⁰ GÜRİZ, Adalet Kavramının Belirginliği, s. 14.

pozitif hukuk kurallarına uygun olmalarındaki temel amaç, kanunî adaletin gerçekleştirilmesidir³¹. Ölçüt, pozitif hukuk kurallarına uygunluk olduğu için, bu ölçüte uygun olmayan her bir tutum, davranış, hukukî işlem, yargısal karar ve uygulama adaletsiz sayılır³².

Tabîî hukukçularca benimsenen *kanun üstü adalet* düşüncesine göre adalet, çok kapsamlı olup sadece pozitif hukuk kurallarına uymakla sınırlandırılmaz; bir de kanunların üstünde yer alan, ona önce gelen, onların da uygun olmak zorunda olduğu, bütün hukuk sistemine yön veren ve yöneldiği başlıca hedefi teşkil eden adalet alanı bulunmaktadır ki, buna da, *kanun üstü adalet* denmektedir. Bu, tüm hukuk sistemine hâkim olan, objektif ve salt bir değer niteliğindeki adalettir. Bu anlamı itibariyle adalet en üstün değer olarak kabul edilmektedir³³. Bu telakkiye göre, Anayasa ve kanunlara uygun olan ve onlar tarafından belirlenmiş olan her davranış ve ilişki şeklinin saltlıkla adil olduğu söylenemez. Kanunların varlığı veya yokluğu, ya da değişmesinin adalet açısından bir önemi bulunmamaktadır; tek başına onunla zorunlu olarak bağlı değildir³⁴. Şayet pozitif hukuk kuralları aynı zamanda kanun üstü adalet ile uyumlu ve uygulama da buna elverişli ise, o ülkedeki uygulamalara özgü olarak kanunî adaletle kanun üstü adalet örtüşecektir. Böyle bir uyumluluk yok ise, kanunî adaletle kanun üstü adalet farklılık arz edecektir.

Kanun üstü adalet çerçevesinde adil hukuk kurallarının temelini *insan hakları* oluşturur. Şayet pozitif hukuk kuralları insan haklarının temelinde *dokunulmaz çekirdek alanı* koruma altına alıyorsa, bu kurallara uygunluk aynı zamanda kanun üstü adaletin gerçekleşmesi anlamına gelir. Hukuk devletin nihai amacını teşkil eden adaletin uygulama itibariyle dış dünyada gerçeklik kazanmasının yolu, uygulamaya esas hukuk kurallarının doğru bir insan hakları anlayışına dayanmasından geçer³⁵. Bir hukuk devletinde hâkim olması gereken hukuk, vatandaşlar için hukuk güvenliği sağlayan ve evrensel değerlerle uyumlu olan hukuktur³⁶.

---

³¹ Vecdi ARAL, "Hukukî Değer Olarak Adalet", *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, Alkım y., İstanbul, 1997, s. 330.

³² ÇEÇEN, *Adalet Kavramı*, s. 31; Vecdi ARAL, *Hukuk ve Hukuk Bilimi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi y., İstanbul, 1971, s. 30.

³³ ÇAĞIL, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş*, s. 39-40.

³⁴ ÇEÇEN, *Adalet Kavramı*, s. 31.

³⁵ Hüseyin HATEMİ, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İşaret y., İstanbul, 1989, s. 35-36.

³⁶ Mustafa ERDOĞAN, "Hikmet-i Hükümet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?", *Doğu Batı D*, Yıl 4, S. 13, Kasım-Aralık-Ocak 2000-01, s. 53.

Çoğu kişi, yürürlükteki kanunlara uygunluk (kanunî adalet) ile adaleti özdeşleştirir. Fakat kanunî adalet, insan haklarının korunması işlevi görmüyorsa, o, eksiktir. Uygulanan normların kişi haklarının dokunulmaz alanlarına dokunması halinde, kanunî adalet ile adaletsizlik bütünleşir, adaletsizlik adalet gömleğini giymiş olur. Çoğu despot yönetimler, yaptıkları zulüm ve haksızlıkları kanun kılıfı altında meşrulaştırırlar.

4. Diğer Bazı Adalet Teorileri

Burada siyaset teorisinde derin farklılıkları yansıtan bir başka ayırım üzerinde durmak istiyorum. Siyaset teorisi çerçevesinde genellikle adalet teorisi, (1) klasik liberalizmin adalet teorisi (Usulî adalet, prosedürel adalet), (2) liberal gelenek içinde yer almakla birlikte bazı yönleri itibarıyla klasik liberalizmden uzaklaşanlar ile sosyal demokrasi prensibini benimseyenlerin benimsemiş oldukları geniş bir yelpazeye sahip olan sosyal adalet teorisi (refahçı sosyal adalet), (3) Radikal adalet teorileri. Bu ayırımla ilişkili olan bir diğer ayırım da negatif adalet ve pozitif adalet teorileridir. Klasik liberalizm içinde yer alan Smith, Locke, Hayek, Nozick gibi düşünürler “negatif adalet” savunurlarken, “pozitif adalet” teorisi iki cenaha ayrılır. Birincisi, Green’in pozitif adalet çizgisi refah devletinde yoğunlaşırken, bu anlayış en çarpıcı ifadesini Rawls’un adalet teorisinde bulur. İkincisi sosyalist düşünürlerin geliştirmiş oldukları pozitif adalet teorisidir; temelini sosyalizmde ve 1989 öncesi Doğu Avrupa ve SSCB’deki sosyalist uygulamalarda bulur³⁷.

Pozitif adalet ile pozitif hak ve hürriyet, negatif adalet ile de negatif hak ve hürriyet konseptleri arasında derin ve iç içe geçmiş ilişkiler bulunmaktadır. Negatif adalet teorisi, bireyin, hariçten gelebilecek zorlama ve müdahalelere maruz kalmaması anlamına gelen; devlete karışmama ödevi yükleyen; hak ve hürriyetlerin hayata geçirilmesi için, devletin, bunlara müdahale eden üçüncü kişileri durdurmak dışında herhangi bir malî ya da idarî katkıda bulunmadığı, kişinin devlet ya da diğer kişiler tarafından ihlal edilmemesi ve dokunulmaması gereken özel alanın sınırlarını belirleyen yaşama hakkı, din, vicdan ve düşünce hürriyeti, mülkiyet hakkı vb. negatif hak ve hürriyetlerin bir uzantısı olarak doğmuştur. Pozitif adalet teorisi ise, hak ve hürriyetin, iktidar ve yetenek ile özdeşleştirilerek, bireylerin fiilen muktedir olması veya muktedir kılınması şeklinde yorumlanmasıyla varlık alanına dâhil olabilen³⁸, bireylere devletten olumlu bir davranış, bir hizmet, bir yardım isteme imkânı veren, Devlete de, olumlu bir davranışta bulunma ve hizmet etme, katkı sağlama ve yardımda bulunma yükümlülüğü ve sosyal

³⁷ Atilla YAYLA, *Liberal Bakışlar*, 2. B., Liberte y., Ankara, 2000, s. 70-71.

³⁸ *İbid.*, s. 71.

alanda belli ödevler ve fonksiyonlar yükleyen, sağlık hakkı, eğitim ve öğretim hakkı, sosyal güvenlik hakkı ve konut hakkı³⁹ gibi hak ve hürriyetlerin uzantısı şeklinde ortaya çıkan adalettir.

a) Usulî (Prosedürel) Adalet

Usulî adalet teorisi, bir yandan geleneksel adalet anlayışıyla, diğer yandan da, modern bir teori olan metodolojik bireycilikle ilişkilidir; bu teori, adaleti, esasen bireysel davranışın bir özelliği olarak değerlendirirken, bu geleneksel anlayış, sosyal adalet ilkesini tamamen reddederek, sosyal süreçleri bireylerin fiillerine indirgeyen metodolojik bireycilikle tamamlanmış olmaktadır⁴⁰. Buna göre, sadece bireyler arasındaki ilişkiler ve bireylerin fiilleri adalet ve hakkaniyet açısından ahlakî değerlendirmeye tabi tutulabilir; âdil ya da gayr-i âdil olarak değerlendirilebilir. Bu teoriye göre, belli nitelik ve özellikleri olan önceden bilinebilir nitelikte belirli kurallara uyulması halinde adalet gerçekleşmiş olur. Bu itibarla adalet, sadece, bu kurallar çerçevesindeki kişilerin bilinçli bireysel davranışlarının bir özelliğidir. Belirli kurallara uyulmanın neticeleri hakkında adalet bakımından herhangi bir yorumlama ve değerlendirme yapılamaz; bunların âdil ya da adaletsiz oldukları yönünde bir yargı ileri sürülemez. Piyasa ekonomisinin işleyişi içinde gelir dağılımının veya sosyal ilişki kalıplarının âdil olup olmadığından söz edilmesi⁴¹, sosyal süreçlerin veya gelir dağılımı kalıplarının onaylanması ya da kınanması tamamen saçma bir şeydir. Usulî adalet, âdil kurallara uygun olarak gerçekleştirilen fiil ve işlemlerin neticeleriyle ilgili değildir⁴².

Klasik liberalizm, önceden belirlenmiş kuralların eşit olarak uygulanmasını adalet için yeterli görür; bu yön itibarıyla prosedüralizmin ötesine geçmez. Fakat buradaki klasik liberalizmle örtüşen prosedüralizm, Kelsen'in, her türlü meta-jüridik unsurdan soyutlanmış, hukuku normlar kompleksinin şekli bilgisine indirgeyerek onu tamamen şekli açıdan kavra-

---

³⁹ Pozitif ve negatif hak ve hürriyet ayrımı için bkz.: *İbid.*, s. 174-177; Mustafa ERDOĞAN, *İnsan Hakları*, Orion y., Ankara, 2007, s. 25-27, 49-66; *Anayasa Hukuku*, 4. B., Orion y., Ankara, 2007, s. 51; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 228-234; Friedrich A. HAYEK, *The Constitution of Liberty*, Routledge & Kegan Paul, London, 1990, s. 425, dn. 20; Münci KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, 6. B., AÜHF y., Ankara, 1981, s. 118; Kemal GÖZLER, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 8. B., Ekin y., Bursa, 2006, 149-150; A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Anayasa Hukuku*, 14. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 171-176; T. H. Green'in görüşü için bkz.: George SABİNE, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (3), *Yakın Çağ*, (Çev.: Özer OZANKAYA), Türk Siyasi İlimler Derneği y., Ankara, 1969.

⁴⁰ ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 117; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 163.

⁴¹ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 73, 75.

⁴² ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 117; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 163-164

mayı öngören⁴³, maddî içeriğine itibar etmeyen, bu itibarla tamamen pozitivist bir kimliğe sahip olan *saf hukuk teorisinden* farklıdır⁴⁴. Bu anlayışta, adaletin gerçekleşmesi için uyulması gerekli kurallar, mahiyeti itibarıyla maddî olarak hiçbir niteliği olmayan kurallar değildir. Âdil bir şekilde uygulandığı halde, adil olarak nitelenmesinde tereddüt ettiğimiz bazı kurallar da vardır⁴⁵. Adaletin gerçekleşmesi için uygulanan kurallar, *niteliği* olan âdil kurallardır; başta mülkiyet hakkı ve sözleşme serbestisi olmak üzere klasik liberalizmin öngördüğü bireylerin negatif statü haklarını teminat altına alarak koruyan ve kişiler arası ilişkilerde güç kullanımını men eden, genel ve soyut, olumlu veya olumsuz anlamda belli bir özneye yönelik olmayan kurallarla tutarlı olan kurallardır⁴⁶. Bu vesileyle, sadece herhangi bir hukuk kuralının âdil olarak uygulanması, adaletin gerçekleşmesi için tek başına yeterli değildir. Bu, belirli niteliği olan kuralların eşit olarak uygulanması ile sağlanan “kural adaleti”dir. Dolayısıyla bu teoride hukuk kuralları, negatif bireysel haklar bakımından haklılaştırılmaktadır. Bu itibarla klasik liberalizm, kendi adalet teorisini, “serbest piyasa” ve “âdil kurallar” ön-kabullerinden hareketle oluşturmaya çalışmaktadır⁴⁷.

Usulî adalet teorisi, düzeltici adaletin bir türevidir ve aritmetik eşitlik anlayışına uygun bir yapılanma sergilemektedir. Tıpkı hürriyetsizlik durumunun bireyler arası ilişkilerde ortaya çıkması gibi adaletsizlik durumu da bireysel ilişkilerin neticesi olarak kabul edilmektedir⁴⁸.

Klasik liberallere göre en iyi devlet, en az müdahale eden devlettir. Sosyal adalet ilkesi adına devlete klasik fonksiyonlarının ötesinde görev atfederek geliri yeniden dağıtma görevi verenler, devletin büyüyen gücünün hürriyetlere müdahale için kullanılmasına da kapı aralamış olacaktırlar. Be vesileyle, usulî adalet teorisyenleri, sosyal adaletçilerin yaptıkları *üretim* ile *dağıtım* arasındaki ayrımı kabul etmezler. Sosyal adalet çerçevesinde şekillenen soyut dağıtım ilkelerine göre bölüştürülerek çeşitli ihtiyaç sahipleri dikkate alınarak dağıtım yapılacak bir “sosyal pasta” bulunmamaktadır; var olan sadece bireysel hak edişlerdir ki, cebri yaptırımları içeren kanunlarla bunlara müdahale edilmesi adaletsizlik teşkil eder⁴⁹. Gelir dağılımı

⁴³ Vecdi ARAL, *Kelsen'in Saf Hukuk Teorisinin Metodu ve Değeri*, İÜHF y., İstanbul, 1978, s. 24-28.

⁴⁴ Sururi AKTAŞ, “Liberal Hukuk Kavramı Üzerine Genel Bir Bakış”, *Kamu Hukuku Arşivi*, Y. 5, S. 2, Eylül-2002, s. 101.

⁴⁵ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 116; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 157.

⁴⁶ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 117; YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 73.

⁴⁷ AKTAŞ, *Liberal Hukuk Kavramı Üzerine Genel Bir Bakış*, s. 101.

⁴⁸ KURT, Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi, s. 206.

⁴⁹ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 164.

kelimesi anlamsızdır. Herkesin ne alacağını belirleyecek bir kural konulamaz, bir piyasa ekonomisinde hiç kimse gelir dağılımı fonksiyonunu üstlenemez. Bunun tabii bir neticesi olarak, sosyal adalet bir seraptan ibarettir⁵⁰. Bu düşünceye göre adalet, mülkiyetin edinilmesini, rıza yolu ile transferini ve sözleşmenin ihlal edilemezliğini yöneten kurallardır⁵¹. Serbest piyasa şartlarıyla yetinmeyerek, devletin zenginlikleri yeniden paylaşımına tabi tutması bireyin hürriyet alanı açısından tehlikelidir⁵². Klasik liberalizm, kuralların uygulanması neticesinde, belirli insanlar için belirli sonuçları mutlak manada garanti etmez. Dolayısıyla sonuç-durumlara karşı tamamen kayıtsız kalan usulî adalet teorisi, faydacı da değildir⁵³.

Usulî adalet ile piyasa ekonomisi arasında açık bir bağlantı kurulmaktadır. Piyasa, üretim faktörlerini en etkin bir şekilde kullanılacakları alana çeken bir sinyal mekanizması olarak işler; bu süreci gelir politikaları ya da diğer başka yollarla bozacak her bir teşebbüs, kaynakların etkin olmayan bir şekilde kullanılmasına yol açacaktır ki, bu da sonunda herkesin durumunun kötüleşmesi sonucunu doğurur⁵⁴. Tabii olarak böylesi bir düşünce, *kendiliğinden işleyen serbest piyasa düzeni* ön-varsayımından kaynaklanmaktadır. Serbest piyasanın rekabetçi kurallarının uygulanması neticesinde ortaya çıkan hoşnutsuzluklar tabii bir fenomen kabul edilerek, yeniden bir ahlakîlik testine tabi tutulamaz. Bu, piyasa dışında gelirin yeniden dağıtımının reddi anlamına gelmektedir⁵⁵. Bu vesileyle, mal ve gelirlerin, ihtiyaç, liyakat vb. kriterlere göre yeniden dağıtımını öngören “dağıtıcı adalet”, liberal felsefeye tamamen yabancı bir kavramdır⁵⁶. Refahın adaletle alakalı bir mesele olarak onun zorunlu bir gereği olduğunu iddia etmek, sosyo-ekonomik olarak zayıf konumda olanların, ekonomik imkânlar yönünden daha iyi durumda olanlardan, sırf bu sebeple hak talep edebileceklerini ileri sürmek demektir. Oysa sahip olduğu mamelekî değerleri meşru yollardan temin etmiş olmak kaydıyla, hiç kimseden hak ve adaletin bir gereği olarak böyle bir talepte bulunulması ahlaken savunulamaz⁵⁷.

---

⁵⁰ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 75.

⁵¹ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 164.

⁵² YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 77-78.

⁵³ Antony FLEW, “Social Justice isn’t any Kind of Justice”, *Liberal Düşünce D.*, S. 6, Bahar-1997, s. 55-65; HAYEK, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, s. 113 vd

⁵⁴ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 164.

⁵⁵ F. A. HAYEK, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, (Çev. Mustafa ERDOĞAN), C.II, Türkiye İş Bankası Kültür y., 1995, s. 95-104.

⁵⁶ Tarık ÖZBİLGİN, *Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, C. I, İÜHF y., İstanbul, 1971, s. 191.

⁵⁷ ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 127.

Bu anlayışa göre, sosyal haklar yoluyla zorla yerine getirilmeye çalışılan sosyal adaletin gerekleri bireylerin hayırsever fiillerine bırakılmalıdır. Genel kural, hiçbir bireyin, gönüllü olarak yüklenmediği hiçbir külfete katlanmamasıdır⁵⁸. Frederic Bastiat da, hukukun merhamet olmadığını belirtir. O'na göre, eğer merhamet ve hayırseverlik gibi moral duyguları hukuk kavramına dâhil edersek, bu moral amaçlara ulaşmak için nerede duracağımızı kestirebilmemiz mümkün değildir⁵⁹.

aa) Friedrich A. Hayek'in Adalet Teorisi

Hayek'in usulî adalet anlayışı, düzeltici adalet kavramına denk düşmektedir. Düzeltici adalet, maddî eşitlik yerine, bireylerin kanunî ve bireysel eşitliğini esas almaktadır⁶⁰. Bu vesileyle düzeltici adalet, maddî eşitliğin sağlanması amacıyla yönelik düzeltmelerin yapılması yerine, hukukî ilişkilerde bozulan dengenin yeniden tamir edilmesini öngörür. Usulüne uygun yapılmış bir hukukî işlem neticesinde, taraflardan birinin kötürümleşmesi, düzeltici adaletin sorunu değildir⁶¹.

Hayek'e göre, pazarda geçerli olan kriterlere göre kendiliğinden doğan düzen neticesi olarak ortaya çıkan gelirlerin, *hak ediş*, *ihtiyaç*, *isteklerin tatmini* vb. piyasa dışı ölçütlerle dağıtılmaları, hem bu ölçütler, zorunlu olarak özü itibarıyla sübjektif nitelikte oldukları için öznel gelir dağılımlarının ortaya çıkmasına sebep olacağı, hem de ancak sıkı disiplinli, baskıcı ve illiberal toplumlarda işleyebileceği için, liberal hürriyetçi olmayan toplumların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Diğer yandan, hür bir toplumda *hak edişlerin* veya *ihtiyaçların* neler olduğu konusunda genel bir mutabakat da bulunmamaktadır; bunların hiçbir tutarlı anlamı mevcut değildir. Ayrıca, teknolojik ilerlemeler sayesinde bireylerin ihtiyaçları nitelik ve nicelik bakımından farklılaşmaktadır. Kimin neye ve ne kadar ihtiyacı olduğunun tespiti bir hayli zordur. Bu durumda dağıtıcı adalet kapsamında, âdil dağılıma ilişkin belli bir görüşün devlet gücü vasıtasıyla kişilere dayatılması kaçınılmaz bir hal alacağı için, bu, aslında bireysel hürriyetlerin tahrip edildiği despotik bir rejimdir⁶².

Hayek'in kuralcı adalet anlayışı, toplumdaki sosyo-ekonomik durumları zayıf olanların tamamen kaderlerine terk edilmeleri anlamına gelmemekte-

⁵⁸ HAYEK, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, s. 62-63.

⁵⁹ F. BASTIAT, *Hukuk*, (Çev: Yıldırım ARSLAN), Liberal Düşünce Topluluğu y., Ankara 1997, s. 59.

⁶⁰ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 212.

⁶¹ *Ibid.*, s. 212-213.

⁶² YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 75; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 164-165; ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 118-119; HAYEK, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, s. 123.

dir. Yoksullar, zayıflar, güçsüzler ve özürsüzlüğü (engelli) şeklinde anılan iktisadî mübadelenin kasdî olmayan şanssız mağdurları olabilir. Hayek'e göre, bu kişilere bazı piyasa dışı yollarla ödemelerin yapılması gerekebilir ama yapılacak bu ödemeler örgütlü bir toplumda, ancak herkes için söz konusu olan ahlakî bir ödev kapsamında gerçekleştirilir; bu kişiler, yapılacak bu ödemeleri bir hak olarak talep edemezler⁶³. Çünkü onların içine düşmüş oldukları bu kötü durum, herhangi bir kişi ya da kişilerin bilinçli fiilleri neticesinde gerçekleşmemiştir. Bu itibarla, bu kapsamda yer alan kimselere yapılacak piyasa dışı ödemeler, adaletin bir ideali değildir; diğergamlık ve hayırseverlik gibi insanî duyguların bir gereği olarak anlaşılabilir⁶⁴.

Hayek'in eşitlik hakkındaki anlayışı, *kanun önünde eşitlik* şeklindedir. Kanun önünde eşitlik, düzenleyici adalet anlayışının bir tezahürü olmakla birlikte, maddî eşitlik anlayışının reddiyesini de beraberinde getirmektedir. Hayek hürriyet mücadelesinin en büyük amacının kanun önünde eşitlik olduğunu söyleyerek şekli eşitliğe verdiği önemi vurgulamıştır⁶⁵. O'na göre *kanun önünde eşitlik* düşüncesi, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde gönüllü olarak uydukları kuralların benzer bir eşitliği ile tamamlanır⁶⁶.

Hayek, adaletin ancak bireysel davranışların kendi gücüyle belirleyebileceği neticelerine uygulanan bir değer ölçüsü olduğunu, bu kavramın sonuçlara değil fiillere işaret ettiğini, sadece insan davranışlarının âdil ya da gayr-i adil olarak nitelenebileceğini, kendiliğinden doğan düzen olarak kaldığı sürece, sosyal sürecin özgül neticelerinin ise adalet açısından analiz edilemeyeceğini ifade etmektedir⁶⁷.

ab) Robert Nozick'in Adalet Teorisi

Nozick de, üretim ile dağıtım arasındaki ayırımı reddederek, gelirin piyasa kuralları harici müdahaleler yoluyla yeniden dağıtılmasını isteyen refah devletçi temele dayanan dağıtıcı ve sosyal adaletçi düşünürlerin önerilerine karşı gelerek, adaletle dair görüşlerini, klasik liberal geleneğin negatif yaklaşımları bağlamında ortaya koymuştur⁶⁸. Nozick, bireyin hür fiilini esas alan bir yaklaşımla, adaleti kişisel kazanımların haklılığıyla ilgili

⁶³ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 227; ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 119.

⁶⁴ ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 119, 127.

⁶⁵ HAYEK, *The Constitution of Liberty*, s. 85.

⁶⁶ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 230.

⁶⁷ HAYEK, *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, s. 57-58.

⁶⁸ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 234.

bir mesele olarak görmüştür⁶⁹. Nozick'e göre adalet, kişisel kazanımların haklılığı ile alakalı bir meseledir⁷⁰. Nozick, "adaletin hak ediş teorisi" şeklinde ifade ettiği adalet teorisini açıklarken, adalete ilişkin iki önemli ayırım yapmıştır. (1) *Adaletin tarihsel ilkeleri ve amaç-durumcu ilkeleri*. Tarihsel ilkeler, insanların geçmişteki fiillerinin veya durumlarının, kazanımlara veya nesnelere ilişkin farklı hak edişlere yol açabileceğini kabul eder⁷¹. Amaç-durumcu ilkeler ise özgül amaçlar için bir dağıtımın olması gerektiğini savunarak, dağıtımda uyulması gerekli kuralları ve ulaşılması gerekli belirli amaçları öngörerek, dağıtımın belli amaçlara göre yapılması gerektiğini belirtir⁷². (2) *Kalıplı ve kalıpsız adalet ilkeleridir*. Kalıplı adalet, insanların tabîi boyutuna, bir özelliğine uygun olarak gelir dağıtımına değer verir. İnsanların ihtiyaçlarına göre ödüllendirilmelerini öngören adalet ilkesi, bir kalıplı adalet ilkesidir⁷³.

Nozick'in adalet teorisi, tarihseldir, kalıpsızdır ve bir hak-ediş teorisidir. Hak edişin iki şartı vardır: âdil kazanma ve âdil transfer. Birinci şart, bireyin mal varlıklarının, hileye veya güç kullanımına müracaat edilmeksizin âdil bir şekilde elde edilmiş olmasını ifade eder. İkinci şart, mal varlıklarının el değiştirmesinin, sözleşme, bağış, miras vb şekillerdeki hür mübadeleye dayanmasını gerektirir; bunun dışında sahipliğe ulaşmanın âdil ve haklı bir yolu bulunmamaktadır. Diğer yandan geçmişteki adaletsiz ve haksız kazanımların düzeltilmesi de icap eder⁷⁴. Bir şey ancak adil olarak kazanılmış ise ona mübadele ve transfer yoluyla adil olarak sahip olunabilir. Pek muhtemeldir ki, günümüzdeki varlıkların birçoğunun menşeleri, başlangıçtaki âdil olmayan bir kazanıma dayanmaktadır. Günümüz toplumunda daha kötü durumda olanların geçmişteki adaletsizliklerin mağdurları olmaları muhtemel olduğu için, onların telafi edilmeleri gerekir⁷⁵.

Nozick, üretim ve dağıtım ayırımını şiddetle eleştirir, ona göre, bireylerin kendi mülk ve gelirleri üzerinde hakları bulunmaktadır ve toplumdaki gelirlerin, bu ilkelere aykırı olarak yeniden dağıtılmasını öngören politikaların

---

⁶⁹ *İbid.*, s. 236; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 167.

⁷⁰ ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 119.

⁷¹ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 236-237.

⁷² *İbid.*, s. 237; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 167; ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 120; YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 76.

⁷³ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 167; ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 120; YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 76; AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 237.

⁷⁴ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 167; ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 120; YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 77.

⁷⁵ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 170.

ahlakî bir haklılığı bulunmamaktadır⁷⁶. Minimal devletin görevi, bireysel hakların başkaları tarafından ihlal olunmasını önlemektir. Devlet bu görevinin dışına taşarak refahın gerçekleştirilmesine yönelik bir çaba içinde olursa, bireysel hakları ve serbest mübadele hakkını ihlal etmiş olur⁷⁷. Nozick'e göre, dayanışmayı zorlayan paylaşım ahlakı, hürriyetler için ciddi bir tehdit oluşturur⁷⁸. Zenginliğin yeniden paylaşılması amacıyla yapılan vergilendirme yanlıştır; kişinin başkaları için çalıştırılması anlamına gelir; bu, bir nevi zorla çalıştırma niteliği taşır⁷⁹. Nozick'in adil kazanım ve gönüllü mübadelelere getirdiği bir tek sınırlama vardır, o da: bunların, Locke'cu şartı ihlal etmemeleridir. Buna göre, söz konusu işlemlerin, başkalarının durumlarını onların hayat hakkını engel olacak tarzda kötüleştirmemesi gerekir⁸⁰.

Barber'e göre, Nozick'in teorisi genelde, özel olarak da adaletle ilişkisi bakımından siyasî bir teori sayılamaz. Nozick'de kamusalın hiçbir anlamı bulunmamaktadır. Atomik birey anlayışına dayanan bu görüşün, hak ile faydayı bağdaştırma veya bireylerle toplulukların ihtiyaçları arasında bir bağlantı kurma konusunda bize hiçbir faydası yoktur. Onun hak etme anlayışı da sağlam değildir. Bu anlayış, esasen otoriteryen ve elitist bir muhtevaya sahiptir⁸¹.

Barry, usulî adalet teorisi kapsamında piyasa sonuçlarının adaletle herhangi bir ilişkisinin olmadığını söyleyen Hayek'e ilişkin olarak şu eleştiriyi getirmiştir: Hayek'in bu sözü sadece bir iddiadır. Adalet hakkındaki popüler inançların reddedilmesinin piyasaların sosyolojisi için rahatsız edici sonuçları olabilir. Piyasalar, ancak genel bir meşruluğa sahip olmaları halinde ayakta kalabilirler ve eğer gelirin piyasa tarafından belirlenmesi ile haklılığa ilişkin genel kabul gören görüşler arasında büyük bir kopukluk varsa, bu bütün bir sistemi tehlikeye atabilir⁸². Barry'e göre, adalet teorileri piyasa kurallarının tanımlanmasından ibaret değildir. Hayek'in teorisinin bazı önemli problemlerinden birisi de başlangıçtaki mülkiyet haklarına ilişkin iddianın adilliği ile alakalıdır. Liberal teori içinde, Locke'dan bu yana mülk elde etmenin adilliği hakkında ciddi tartışmalar vardır⁸³.

⁷⁶ *İbid.*, s. 167-168; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 120; AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 237.

⁷⁷ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 237.

⁷⁸ Charles ROWLEY, "Klasik Liberalizmde Yaşayan ve Ölen Nedir", (Çev.: Melih YÜRÜŞEN), *Liberal Düşünce D.*, S. 8, Güz-1997, s. 56.

⁷⁹ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 120.

⁸⁰ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 168; YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 77.

⁸¹ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 120.

⁸² BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 165.

⁸³ *İbid.*, s. 165-166.

Lukas, kendisi sosyal adaletin şiddetli eleştiricisi olduğu halde yine de serbest piyasa ekonomisinde mündemiç olan adaletin asgari kurallarının bütün neticelerini kabullenememektedir. O, *serbest mübadelenin zorunlu olarak adil bir mübadele olmadığını* ifade etmekte ve *laissez-faire*'in iktisadî teorisini ahlakî bulmamaktadır⁸⁴. Usulî adalete ilişkin yapılan bir diğer eleştiriye göre, kurallar ne kadar izlenirse izlensin, sonuç gayr-i adil olabilir. Bu açıdan, piyasa ekonomisi, birçok haksızlıklara ve adaletsizliklere yol açabilecek gayr-i ahlakî bir sistemdir. Bu eleştirilere karşı Hayek, piyasa sürecinin ve sonuçlarının, ahlakî kavramlarla ifade edilmesinin gayr-i meşru olduğunu belirtir. Rand da, muârizlarının piyasa sistemine yakıştırmış oldukları vasıfları, piyasa harici sistemlere, özellikle de kolektivizme atfeder. O'na göre piyasa ekonomisi, insanlığın şimdiye kadar gördüğü tek âdil ve ahlakî sistemdir⁸⁵.

b) Sosyal Adalet Teorileri

Usulî adalet teorisinin karşıtı olarak sosyal adalet teorileri ortaya çıkmıştır. Sosyal adalet teorileri tek tip ve homojen bir görünüme sahip değildirler. Çoğu sosyal adalet teorileri, eşitlikçi ve sosyalist olmakla birlikte, bunların istisnaları da bulunmaktadır. Muhafazakârlığın ve komüniteryenizmin sosyal adalet anlayışlarının yanında, dine dayalı sosyal adalet⁸⁶ ve klasik liberalizm dışında kalan bazı liberal düşünürlerin geliştirdikleri refah devletçi sosyal adalet versiyonları da bulunmaktadır.

Sosyal adalet teorileri, hak ve hürriyetler açısından pozitif hak ve hürriyetler üzerine kuruludur. Sosyal adalet teorisyenleri, bireylerin soyut hürriyet ve haklara sahip olmalarının bir anlamının bulunmadığını, gerekli ve yeterli imkânları bulunmayan bireyin hiçbir zaman hür olamayacağını ve formel hakları kullanamayacağını savunmuşlardır. Buna göre, bireylerin, insanca yaşayabilmeleri için gerekli ihtiyaçlarının sağlanması icap etmektedir. Herkesin sosyal adaletin amacına uygun olarak, insanca bir hayat yaşayabilmesi için, ev, iş, yeterli ücret, ücretli izin, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması hakkı vardır⁸⁷.

Sosyal adalet için gerekli bu hakların, insanca bir hayat sürdürülebilmesi için devlet tarafından sağlanması gerekir. Bu amacın gerçekleşmesi ihtiyacı, devletin müdahalesini gerektirir. Yapılacak müdahalenin nitelik ve derece-

⁸⁴ J. R. LUKAS, "Justice", *Philosophy*, 47, s. 245'den nakleden BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 170.

⁸⁵ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 78; Ayn RAND, "Kapitalizm Nedir", (Çev.: Atilla YAYLA), *Yeni Forum D.*, C. 11, S. 252, Yıl 1990, s. 38-48; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 163.

⁸⁶ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 81.

⁸⁷ *İbid.*, s. 80.

sine göre iki farklı sistem ortaya çıkar: (1) *Refah devletçi sosyal adalet teorileri*. Bu teorilerin belirgin özelliğini, devletin piyasaya, sınırlı ve piyasa mekanizmasının dinamiklerini bozmayacak nitelik ve kapsamda müdahalede bulunması oluşturmaktadır. Devlet bu yolla, zenginden fakire kaynak aktarımı gerçekleştirir. (2) *Radikal sosyal adalet teorileri*. Bu teorilere göre piyasa mekanizmaları tamamen ortadan kaldırılarak, yerine daha başka bir üretim-dağıtım sistemi kurulur⁸⁸.

ba) Radikal Sosyal Adalet Teorileri

Sosyal adalet teorilerinin en radikal şekli Marksizm'de ifadesini bulur. Toplumcu düşünce, gerek usulî adalet, gerekse objektif ihtiyaç ve hak ediş argümanlarına dayanan refah devletçi adalet teorilerinden tamamen farklıdır. Hem üretim hedefleri, hem de üretilen değerlerin dağıtım konusunda piyasa mekanizmasını sona erdirerek yeni bir üretim-dağıtım sistemi öngörmektedir. Bu düşüncede, kapitalizmden farklı olarak üretim mekanizması, kazanç sağlama ilkesi üzerine değil, toplumun tüm üyelerinin ihtiyaçlarının giderilmesi yoluyla refahlarını sağlama ve onların gelişmelerini gerçekleştirme hedefine yöneliktir⁸⁹.

Marksist düşünürler, adalet kavramı ve kurumu konusunda pek istekli değildirler. Kapitalist sistemlerde adalet, tamamen illüzyondan ibarettir. Kapitalist sistemde mevcut olan bütün adaletsizlikler, komünist toplumda tamamen ortadan kaldırılmış olacağı için, komünist bir toplumda, adaletin gerçekleşmesi yönünde bir arayış söz konusu değildir⁹⁰. Marx, iki tür adaletten söz eder: (1) Sosyalist toplumda adalet, (2) Komünist toplumda adalet. Sosyalist toplumda adalet teorisinde, ilk yapılacak iş, burjuva mülkiyeti ve sömürünün ortadan kaldırılmasıdır. Bu toplumda dağıtım, herkesin *iş gücüne ve yeteneğine göre* formülüne uygun olarak yapılır⁹¹. Bu safhada para ekonomisi devam eder ve bazı eşitsizlikler de bireylerin iş gücü katkısı yeteneklerine göre değişeceği için, varlığını sürdürür⁹². Sosyalizm safhasından, kapital birikimindeki büyük artış sayesinde, büyük toplumsal ve ekonomik ilerlemeler sağlanır ve komünist toplum safhasına geçilmesiyle birlikte yeni bir adalet teorisi devreye girer: *“Üretilen değerler herkesin ihtiyacına göre dağıtılacak, herkese ihtiyacına göre*

---

⁸⁸ *İbid.*, s. 80-81.

⁸⁹ Ayferi GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 3. B., Beta y., İstanbul, 1986, s. 300.

⁹⁰ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 130.

⁹¹ GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 301.

⁹² YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 81.

verilecek"tir⁹³. Komünizm aşamasında, herkes sosyal hâsılaya yeteneğine göre katkı sağlayacak, fakat ondan ihtiyacına göre alacaktır⁹⁴.

bb) Sosyal Adaletçi Refah Devleti

Radikal sosyal adalet teorileri yanında daha yumuşak sosyal adalet teorileri de bulunmaktadır. Buna refah devleti ya da refah devletçi sosyal adalet teorileri de denmektedir. Refah devleti 20. yüzyılda gerçekleşmiştir⁹⁵. Bu teori, iki uç sistem olan klasik liberal devlet ile sosyalist devlete tepki şeklinde üçüncü yol olarak ortaya çıkmıştır⁹⁶.

Refah devletini savunan klasik liberalizm çizgisi dışındaki liberaller, bu fikri, fırsat eşitliği gerekçesiyle savunmaktadırlar. Bunlara göre, sosyal şartlar bakımından dezavantajlı olanların durumlarını düzeltmek, devlet için bir sorumluluktur. Bu sorumluluk kendini refah devletinin geliştirilmesinde gösterir⁹⁷. Plant'e göre, "piyasa düzeninin işleyişinde hiçbir usulî adalet kuralı çiğnenmemiş olsa bile, bu sürecin sonucunda bazı insanlar katlanılmaz bir yoksulluk içinde kalıyorlarsa, buna karşı hiçbir şey yapmamak adaletsizlik olur. Ayrıca, toplum bir kişi veya bir 'dağıtıcı' olmamakla beraber, toplumun giderilebilir ıstırapı gidermek ahlakî ödeviyle yükümlü olan bir organı, yani devleti vardır"⁹⁸. Refah devleti ya da sosyal devlet homojen görünümlü bir teori değildir. Uygulama kapsamı itibariyle ülkeden ülkeye değişkenlik arz etmektedir⁹⁹. Refah devleti, refah ödemelerinin mümkün olduğu kadar azaltıldığı ya da çeşitli kapsamlarda genişletildiği liberal modelden, refah dağıtımının en ileri düzeye eriştiği sosyal demokratik modele kadar, refahçı uygulamalar çok geniş bir yelpazeye sahip bulunmaktadır¹⁰⁰. Refah anlayışı uygulamasında liberal ve sosyal değerlerden hangisine ne ölçüde ağırlık verileceği, ülkelere göre farklılaştığı gibi, yapılan bu seçimlere göre de piyasa ve devlet, bireyci ve toplumcu çözüm-

⁹³ *İbid.*, s. 81; İlhan AKIN, *Kamu Hukuku*, 5. B., Beta y., İstanbul, 1987, s. 235; GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 301.

⁹⁴ GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 301-302; AKIN, *Kamu Hukuku*, s. 235.

⁹⁵ Pranab CHATTERJEE, *Approaches to the Welfare State*, Nasw Press, Washington D.C. 1996, s. 22; Süleyman ÖZDEMİR, "Refah Devleti ve Üstlendiği Temel Görevler Üzerine Bir İnceleme", http://www.sosyalsiyaset.com/documents/refah_devleti_ustlendiği_gorvlr.htm (25.02.2008).

⁹⁶ Ali Nazım SÖZER, *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, Kamu-İş y., Ankara, 1994, s. v.

⁹⁷ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 126.

⁹⁸ Raymont PLANT, *Citizenship and Rights in Thatcher's Britain: Two Views*, IEA, London, 1990, 17-18'den nakleden: ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 125.

⁹⁹ Andrew DİLNOT, "Refah Devletinin Geleceği", (Çev.: D. Zeynel BAKICI), http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/bakici-refah-devleti.pdf, (25.02.2008).

¹⁰⁰ KORAY, Avrupa Refah Devleti: Anlamı, Boyutları ve Geleceği, s. 70-71.

ler, gönüllü ve zorunlu uygulamalar arasında farklı şekillerdeki modeller oluşmuştur¹⁰¹.

Batılı ülkelerde sanayileşme süreci boyunca olağanüstü düzeyde servet birikiminin gerçekleşmiş olması ve bu bağlamda tekellerle, tekellerle, tekellerle giderek yaygınlaşması; kitlesel olarak toplumun çok geniş kesiminin yoksulluk içinde bulunması ve çok çarpık gelir dağılımı dengesizliklerinin ortaya çıkmış olması; fabrikalarda çalışmaya başlayan ve sayıları artan işçi sınıfının çalışma şartlarının giderek aşırıya varan derecede kötüleşmesi; bu durumun doğurduğu şiddetli emek-sermaye çatışması neticesinde bir takım yoğun refah taleplerinin gündeme gelmiş olması; II. Dünya Savaşı sonrası çift kutuplu hale gelen dünyada, kapitalist ve sosyalist ideolojiler arasındaki rekabet kapsamında giderek etkisini ve nüfuzunu daha fazla hissettiren *sosyalizm tehdidinin* önüne set çekilmesi ihtiyacı; 1929-1930 yıllarında bütün Dünya Ekonomilerini olumsuz yönde etkileyen ekonomik buhranın yaşanması ve bunun da işsizlik ve yoksulluğun daha da ileri boyutlara ulaşmasına yol açmış olması; bu buhranın, liberal iktisatçıların ileri sürdükleri “*her arz kendi talebini yaratır*” şeklinde *piyasanın serbest bir ekonomide kaynakların optimum kullanımını sağlayacağı* düşüncesine duyulan güveni ortadan kaldırmış olması; bu durumda çözüm olarak tam istihdam ve talep yönetimi politikaları güden müdahaleci Keynezyen ekonomiye geçilmesi¹⁰², bu gelişmelerin tesiriyle, meydana gelen gelir dağılımı dengesizliklerinin bir *adaletsizlik* olarak değerlendirilmiş olunması¹⁰³; netice itibariyle klasik liberal devlet ile onun temelini teşkil eden piyasa ekonomisinin “başarısız olarak görülmesi”, bunun yerine yeni bir devlet ve ekonomi anlayışına ihtiyaç duyulması olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine devlet, *adalet* kaygısıyla piyasanın işleyişine piyasa dışı ölçütlerle müdahale ederek adil gelir dağılımını sağlama konusunda kendisini zorunlu olarak yükümlü hissetmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, devlet sosyal alanda çeşitli görevler üstlenerek, sosyal güvenlik sistemleri ve diğer sosyal iyileştirme ve hizmet sunma vasıtalarıyla gelirin yeniden dağılımını sağlama ve yoksullukla mücadele etme çabasına girişmiştir¹⁰⁴. Bu gelişmeler neticesinde *bırakınız yapınlar* felsefesini öngören klasik liberalizm yerine diğer liberal eğilimlerle sosyal politikacı düşünce sistemleri öne çıkmaya başlamıştır. Avrupa refah devleti, 1950 sonrasındaki yayılma ve tamamlanma döneminde yalnızca bir

¹⁰¹ *İbid.*, s. 70.

¹⁰² SÖZER, *Türkiye’de Sosyal Hukuk*, s. v.

¹⁰³ “Sosyal Devletin Amaçları”, <http://www.canaktan.org/politika/refah-devleti/amaclar.htm>, 25.02.2008.

¹⁰⁴ *İbid.*,

sosyal güvenlik devleti olmaktan çıkmış ve toplumsal eşitlik ve refahın sağlanmasında devletin sorumluluğunu kabul eden bir anlayışa dönüşmüştür¹⁰⁵. Küreselleşmenin başladığı ve neo-liberalizmin dominant düşünce akımı haline geldiği 1970’li yılların sonrasında, refah devleti krize girmiştir¹⁰⁶. Bu dönemde, sosyal harcamalar için milli gelirden ayrılan payın sürekli büyümesi neticesinde giderek katlanılamaz bir hacme ulaşarak, ülkelerin rekabet güçlerini zayıflatır hale getirdiği belirtilmiştir. Bu durum, refah devletinin mevcut haliyle sürdürülebilmesini zorlaştırmaktadır¹⁰⁷.

Artan meşruiyet tartışmalarına ve finansal krizlere rağmen, refahçı devlet anlayışı mevcudiyetini sürdürmektedir. Devletin birçok alana ilişkin refahçı faaliyetlere katkısı ve onların finansörlüğünü üstlenmesi hâlâ devam etmektedir¹⁰⁸.

bc) Refah Devletçi Sosyal Adaletin Dayandığı Temel Esaslar

Bu teoride, piyasanın tamamen kaldırılması yerine, genel olarak piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla müdahaleci, düzenleyici ve yeniden dağıtıcı bir devlet anlayışı söz konusudur. Temel amaç, toplum içinde dezavantajlı durumda olanların bu durumuna son vermek suretiyle güvensizlik alanını daraltmak, herkesin kendi hayatını tanzim etmesini sağlayacak şartları ve ortamı hazırlamaktır.

Refah devletinin temel özelliğini, üretim ile gelirlerin birbirinden ayrılması ve bu ayrımın neticesi olarak da devletin sosyo-ekonomik hayata müdahale ederek toplumsal değerleri belli ilkelere göre dağıtması oluşturmaktadır¹⁰⁹. Refahçı devlet anlayışının, “daha iyi bir toplum düzenine” erişebilmek amacıyla toplumda mevcut eşitsizliği ve yoksulluğu mümkün olduğu kadarıyla azaltabilmek amacıyla çeşitli araçlarla gelirin yeniden dağılımına müdahalede bulunduğu bilinmektedir. Devlet, kendi kusurları olmaksızın kısmen ya da tamamen geçimlerini sağlayamayan kişilere, hastalık, sakatlık, yaşlılık, işsizlik vb. nedenlerle bireylerin kendileri için yeterli ve devamlı bir geliri elde edememeleri sebebiyle, yeniden dağılım önlemlerine başvurarak dağıtım konusunda müdahil olmaktadır. Çağdaş düşüncede sosyal adaletin kullanımı, geleneksel olarak haklar ve ödevlerle ilişkili olan adalet kavramına açıkça *refah* düşüncesini dâhil

¹⁰⁵ KORAY, Avrupa Refah Devleti: Anlamı, Boyutları ve Geleceği, s. 69.

¹⁰⁶ Nusret EKİN & Yusuf ALPER & Tekin AKGEYİK, *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi’nde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma*, İTO y., İstanbul, 1999, s. 28.

¹⁰⁷ DPT, *Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DPT y., Ankara, 2001, s. 12, 50.

¹⁰⁸ Bent GREVE, *Historical Dictionary of the Welfare State*, The Scarecrow Press, London, 1998, s. 9-10.

¹⁰⁹ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 124.

etmiştir. Buna göre âdil olarak hareket etmek, her bir kişiye *haklı olanı* ya da *hak ettiğini* vermektir. Refah devleti ile esasen yeniden dağıtımcı adalet anlayışı meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu anlayışa göre adalet, âdil usulî kuralların izlenmesinin bir neticesi olmayıp, özel mülkiyet ve serbest piyasa mantığının aşılması suretiyle bazı *hak edişlere* ve *ihtiyaçlara* dayanan karmaşık bir kurumsal düzenlemeyle alakalıdır¹¹⁰. Burada, piyasa dışı ölçütlerle gelirlerden pay kopararak, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi namına, durumu elverişsiz olanlara yönelik bir dağıtımla durumlarının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu dağıtım, hayırhahlık kapsamında yapılmamaktadır; durumu elverişsiz olanlara verilecek bu pay, bir sosyal hak olarak telakki edilmektedir.

Sosyal adalet teorisinde adalet, salt bireylerin fiillerinin ve bireyler arası ilişkilerin bir özelliği değil, bir sosyal durumun özelliğidir. Adalet, kurullarla ve kurulların düzenli olarak uygulanmasıyla değil bireylere ve sosyal tabakalara, sınıflara somut olarak neler sağlandığıyla ilgilidir¹¹¹. İhtiyaç ve isteklerin tatmini, bir toplumun adalet açısından değerlendirilmesinin ölçütünü oluşturmaktadır. Bir toplum eğer istek tatminini belli bir şekilde dağıtırsa, âdildir¹¹². Burada, bir bütün olarak toplumun adaletliliği ya da adaletsizliği değerlendirme konusu olmaktadır. Mesela bir toplum, tümüyle belli bir adalet ölçüsüne uygunsuz; toplumdaki kaynaklar ve malların dağılımı, önceden tespit edilmiş bir ahlakî ilke veya ölçütlere uygunsuz, o toplum âdildir ve devletin bu durumu gerçekleştirmek için cebir gücünü kullanabilir¹¹³.

Klasik liberalizm, özünde, sosyal ihtiyaçların bir hak niteliği kazanmasına eleştiriyi baktığı gibi, eşitlik ve güvenlik gibi kavramların bazıları için ayrıcalıklar yaratmanın ötesinde bir işe yaramadığını ileri sürmekte ve refah devleti anlayışına karşı durmaktadır¹¹⁴. Yeni-liberalizm de, refah devletini, artan harcamalar, yükselen vergiler, büyüyen devlet yapısı, piyasanın zayıflaması, hürriyetin azalması gibi birçok açıdan eleştirmektedir¹¹⁵.

Türkiye’de teorik ve empirik olarak refah devletine yönelik en ciddi eleştiriyi Mustafa Erdoğan getirmiştir. Bu eleştirileri şu şekilde özetleyebiliriz: (1) Refah devleti uygulamaları, bir yandan beleşçiliği teşvik eder, diğer yandan bireysel sorumluluk duygusunu zaafa uğratar. (2) Refah

¹¹⁰ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 124.

¹¹¹ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 79.

¹¹² BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 171.

¹¹³ *İbid.*, s. 163; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 121.

¹¹⁴ M. FRIEDMAN, *Free to Choose*, Harcour Brace Jovanovich, New York, 1980, s. 144.

¹¹⁵ KORAY, *Avrupa Refah Devleti: Anlamı, Boyutları ve Geleceği*, s. 72-73.

devleti uygulamalarının söz konusu olduğu bazı ülkelerde yapılan araştırmalar, refah kurumlarının, toplumun genel olarak refahını veya toplumda eşitliği artırmak bir yana, fakirler ve zenginler aleyhine, orta sınıfa kayıran sonuçlar meydana getirdiğini göstermektedir. (3) Refah devleti, sosyal refahı gerçekleştirmekten çok bir dizi yerleşik menfaatin büyümesini teşvik etmiştir. (4) Müdahaleci tedbirler üretkenliği önlemekte ve çözümleri düşünülen problemleri daha da ağırlaştırmaktadır. Refah hizmetlerine ayrılan kaynaklar önemli ölçüde boşa gitmekte, bu yolla toplumun refahının artırılması düşünülürken, yersiz harcamalarla kaynak israfı gerçekleştirilmekte ve bu harcamalar yeniden vatandaşlara yüklenmektedir. (5) Refahın devlet eliyle sağlanması, özü itibarıyla paternalist bir anlam taşımaktadır¹¹⁶.

Bunlara karşın bazı yazarlar da, refah devletinin, tüm zayıflık ve yetersizliklerine karşın, büyük bir ekonomik dönüşümün yaşandığı bu dönemde sosyal ve siyasi acıları yumuşattığı, varlığını sürdürmek için farklı stratejiler önerdiği ve bu yılların refah devletinin değişen koşullara uyum kapasitesini arttırdığı ileri sürmüştür¹¹⁷.

bd) John Rawls'un Adalet Teorisi

Rawls'un teorisinin usulî adalet teorisi içine mi, yoksa sosyal adalet teorisi içine mi dâhil olduğunun belirlenmesi güçlük arz etmektedir; her ikisine de giren özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte, bir bütün olarak değerlendirilmesi halinde, sosyal adalet teorileri içinde değerlendirilmesi daha isabetli olur¹¹⁸. Rawls'un teorisi, her ne kadar, hak ve hürriyetler üzerindeki yoğun vurgulamaları sebebiyle usulî adaletçi gibi görünse de, yeniden dağıtımçı bir üretim-dağıtım ayrımını ima ettiği de görülmektedir. Rawls, bir yandan, marjinal verimlilik ilkesinin ücretlerin belirlenmesinde kullanılmasını talep eder, bunun yetenekleri herkesin faydasına olacak şekilde etkili kullanıma çekecek tek yol olduğunu vurgularken, diğer yandan da klasik liberalizme aykırı gelecek şekilde piyasa ölçütlerinin her zaman sosyal adalet ilkeleriyle dengelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir¹¹⁹.

Rawls, adalet teorisine ilişkin çalışmasına, rasyonel bireylerin, belirli, spesifik şartlar altında kendi fiillerine rehberlik edecek olan ve onları sınırlayan bir dizi ilkeyi nasıl belirlediklerini izah ederek başlar. Bu ilkeler, adaletin ilkeleridir; bunlar, bizim adalet kavramına ilişkin sağduyumuz ile özdeşdir. Rasyonel bireyler, adalete dair bu ilkeleri, kendi özel faydalarından

¹¹⁶ ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 126-127.

¹¹⁷ KORAY, Avrupa Refah Devleti: Anlamı, Boyutları ve Geleceği, s. 73.

¹¹⁸ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 84.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 84; BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 176.

haberdar olmadıkları ve gelecekteki toplumda hangi karakteristikler ve imkânların ödüllendirileceğini bilmediği varsayılan bilinmezlik perdesi altında seçerler¹²⁰. Adaletin gerçekleşmesinde ilk aşamayı ifade eden “orijinal durum”da, adaletle ilişkin temel ilkeler belirlenmektedir. Orijinal durum, klasik toplumsal mukavele teorilerindeki tabîi duruma benzetilmektedir. Orijinal durumda yer alan rasyonel bireyler, yapacakları bir sözleşme ile adaletin ilkelerini belirlerler¹²¹. Orijinal durumdaki adalet ilkelerinin kabul edilmesiyle, saf usulî adalet tamamlanmış olur. İlk aşamada seçilen adalet ilkeleri, bu aşamalarda, neticenin adil olup olmadığını belirleyecek ölçüt işlevini göreceklerdir¹²².

Rawls, orijinal durumda benimsenen iki adalet ilkesine yer vermektedir. Bunlar:

- (1) Herkesin, başkalarının aynı hürriyeti ile bağdaşan en geniş temel hürriyete sahip olmak konusunda eşit hakkı vardır.
- (2) Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle ayarlanmalıdır ki; bunlar hem,
  - a) En az avantajlı olanın en fazla yararına olacak şekilde olmalı; hem de,
  - b) Âdil fırsat eşitliği şartları çerçevesinde herkese açık olan görevlere ve mevkilere bağlı olmalıdır¹²³.

Bu ilkeler öncelik-sonralık kuralı çerçevesinde lexial sırayla yer alırlar. Bu sıralama, önceki ilkenin kendinden sonra gelen ilkeye karşı olan üstünlüğü anlamını taşır. Bu duruma göre, (1) her zaman ve mutlaka (2)'ye önce gelir. (2) içinde de, (b), (a)'ya önce gelir. Bu sıralama kapsamında eşit hürriyet ilkesi temel anayasal haklardan kabul edilerek, (2)'nci ilkedeki kaynaklanan muayyen bir iktisadi gelişme düzeyi ya da iktisadi avantajlar karşısında, (1)'in kapsadığı eşit hürriyetten vazgeçmek hiçbir zaman rasyonel olamaz. Dolayısıyla bu sıralama, iktisadi bakımdan kötü durumda olanların refahının geliştirilmesi için, rasyonel bireyin anayasal eşitliğinden mahrum bırakılmasına izin vermez¹²⁴. Rawls'un birinci adalet ilkesi, en geniş anlamda bir hürriyet şeması çizmektedir. Bu ilkenin sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri giderecek ikinci ilke karşısında mutlak bir öncelik hakkı bulunmaktadır. Bu

¹²⁰ John RAWLS, *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvart University, Cambridge, 1994, s. 90-95.

¹²¹ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 242.

¹²² Gülriş ÖZOK, *John Rawls'in Adalet Görüşü Bakımından Devlet Problemi*, (Hacettepe Üniversitesi SBE Felsefe Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s. 140.

¹²³ RAWLS, *A Theory of Justice*, s. 302.

¹²⁴ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 179; Solmaz Zelyut HÜNLER, *Rawl ve MacIntyre, İki Adalet Arasında*, 1. B., Vadi y., Ankara, 1997, s. 51; AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 243.

öncelik hakkı, usulî adalet teorisini haklılaştıracak bir karakter taşımasına mukabil, Rawls'un üretim ile dağıtım arasına koymuş olduğu perdeyi muhafaza etmesi ve yeniden dağıtım kalıbı ile piyasaya müdahale etmesi, usulî adaletin ikincil bir konuma itilmesine sebep olmaktadır¹²⁵.

Rawls'a göre, herkes, toplumun refahı için dahi ihlal edilemeyecek, çiğnenemeyecek adalet temeline dayanan bir dokunulmazlığa sahip olmalıdır. Adalet, diğerlerinin daha fazla iyiye, mutluluğa sahip olmalarıyla haklı gösterilen bir hürriyet yitimini men eder. Âdil bir toplumda, medeni hakların ve herkes için hürriyetlerin eşitliği mutlak olarak kabul edilmiştir. Adaletle teminat altına alınmış haklar, siyasi bir pazarlığın konusu olmadığı gibi, toplumsal çıkar hesaplarına da konu olamaz¹²⁶.

Rawls, belli bir topluma ait olan maddî değerlerin, rasyonel ilkelere göre bölüştürülen bir ortak havuz oluşturduğunu varsayar. Rawls, bu düşünceyle, Hayek'in şiddetle karşı çıkmış olduğu dağıtıcı adaleti kabul etmiş olmaktadır. Tabii yetenekler dâhil olmak üzere bireylerin sahip oldukları şeyler, Rawls açısından dağıtıcı adalete göre bölüştürülmüş ortak değerler olarak görülmelidir¹²⁷. Tabii yeteneklerin belirli bir dağılımında bazı insanlar yeteneklerini kullanarak, diğerlerinden daha fazla kazanç temin edebilirler. Fakat Rawls'a göre, bu, ahlakî bakımdan tamamen keyfidir ve tabii piyangoonun etkileri, farklılığı giderme prensibiyle düzeltilmelidir. Tabii yetenekleriyle daha fazla kazanım sağlayanlara, bu tür eşitsizlikler en az avantajlının yararına müsaade edilebilir. Piyasa ekonomisinin işleyişinin yol açtığı eşitsizliklerden kaynaklanan ayrıcalıkların telafi edilmesi için, piyasa dışı kuralların yönlendirdiği yeniden dağıtım politikaları devreye girdirilebilir¹²⁸.

Rawls'a yönelik etkili eleştirilerden bir kısmı iktisadi liberallerden gelmektedir. Onlar Rawls'un teorisini kuvvetli bir eşitlikçi doktrin olarak görmektedirler. İktisadi liberaller, özel olarak, usulî adalet teorisi gibi görünmesine rağmen, onun yine de belli bir amaç-durumu, yani, en az avantajlının refahını azamileştiren âdil dağılımı tercih ettiğini iddia etmektedirler. Onlar eşitlikten yana olan karineye ve tabii yeteneklerin sosyal

---

¹²⁵ AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 247.

¹²⁶ RAWLS, *A Theory of Justice*, s. 30; Zeynep ÜSKÜL, *John Rawls'un Adalet Kuramı*, (Marmara Üniversitesi SBE Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı-Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s. 73.

¹²⁷ RAWLS, *A Theory of Justice*, s. 52; AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Anlayışı*, s. 243.

¹²⁸ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 86.

adalet ilkelerine göre dağıtılacak bir ortak havuz teşkil ettiği varsayımına da itiraz etmektedirler¹²⁹.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Adaletle dair belirsizlik ve tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Gerek tanımlama çabalarında ortaya çıkan farklılıklar, gerekse *tabîi-pozitivist, kanunî-kanun üstü, denkleştirici-dağıtıcı, usulî-sosyal refahçı* adalet anlayışları arasındaki derin farklılıklar, bu konuda müşterek bir noktada buluşmayı imkânsızlaştırmaktadır. Özellikle usulî adalet ile refahçı adalet ekseninde gerçekleşen tartışmalar çok daha şiddetli bir şekilde gerçekleşmektedir. *Peki, bunlardan hangisinin tercih edilmesi gerekir?* sorusuna verilecek cevap önem arz etmektedir. Elbette, gerek Mustafa Erdoğan'ın, gerekse sair usulî adaletçilerin öne sürdükleri eleştirel fikirler, kendi içinde teorik olarak fikrî tutarlılık itibarıyla önemle dikkate alınması gerekli görüşlerdir. Hatta bu görüşlerin sosyal refahçı düşünceye yönelik olarak geliştirdikleri eleştiriler de büyük oranda haklılık arz etmektedir.

Fakat özellikle de usulî adaletin haklaştırılmasına yönelik düşünceler, hem haricî ve dahilî etkileşimler sebebiyle olguların öngörüldüğü yönde gerçekleşmemiş olması, hem sanayi devriminin ortaya çıktığı dönemlerde yaşanan olumsuzlukların piyasa ekonomisine mal edilmiş olunması, hem teoride ileri sürülen "özel mülkiyet ve piyasa şartlarında gelirin ve zenginliğin artması ile bundan herkesin nasipleneceği" yönündeki beklentilerin tatmin edici bir şekilde gerçekleşmemesi, hem de diğer etkenler, refahçı adalet anlayışlarının olgusal bir çözüm olarak ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ayrıca bu sistem, pragmatik bir şekilde hem radikal sosyal adaletçi düşüncelere, hem de usulî adalet düşüncesine nazaran, toplumda büyük bir kabul görmüş ve çok yaygın bir uygulama alanına sahip olmuştur. Bu düşünce, şiddetle yaşanan sorunlara bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönü itibarıyla refahçı adalet teorisi, en azından hem uygulayıcılar, hem de teorisyenleri açısından toplumsal kabule mazhar oturmuştur. Bütün bunlara ilaveten, birçok toplumsal itiraz ve çatışmaları en azından yoksul çoğunluk kesimi açısından sonlandırmış olması, siyasilerin buna karşı daha uygulanabilir bir seçeneği henüz bulamamış olması, refahçı adalet düşüncesinin bir müddet daha uygulanacağını göstermektedir.

Fakat bütün bunlara rağmen, geniş refahçı politikaların artık aşırı derecede yükselen maliyetleri; bunların sermaye açısından ürkütücü olması; küresel ölçekte sermaye akışkanlığı kapsamında sermayenin çok rahat bir

---

¹²⁹ BARRY, *Modern Siyaset Teorisi*, s. 183.

şekilde maliyetlerin düşük olduğu alanlara kayması; maliyet zemininde gerçekleşen çok şiddetli rekabet, artık bu sistemin iyiden iyiye tıkanma aşamasına geldiğini göstermektedir. Sermayenin kaçtığı her ülkenin, muhtemelen yakın gelecekte yaşayabileceği üretim ve istihdam sorunlarının maliyeti çok daha ağır olabilecektir. Bugün küresel ölçekli piyasa zemininde üretime yönelik yatırımlar ağırlıklı olarak maliyetlerin düşük, refahçı uygulamaların zayıf olduğu alanlara kaymaktadır.

Usulî adaletçi düşünürlerin, olgusal olarak, gerek haricî ve dâhili etkileşimler, gerekse çeşitli sâiklerle ortaya çıkan piyasanın şanssız ve dezavantajlı kesimlerinin durumunun düzeltilmesini salt gönüllü-yardımlaşma faaliyetlerine endekslemiş olması, bununla yetinmesi, reel gerçekliklerle pek örtüşmemektedir. Yine yoksulluk cenderesinde yaşamaya mahkûm çok yaygın bir kesimin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla gönüllü yardımların cevap veremediği kesimlerin de bir şekilde telafi edilmesi, toplumsal bir realite olarak kendisini göstermektedir.

Yapılması gereken, öncelikli olarak gönüllü yardım ve bağış mekanizmalarının ciddi olarak koordine edilmesi yoluyla bu kabilden sorunlara çözüm geliştirilmeye çalışılmasıdır. Bu çabaların çare olamadığı alanlarda da artık devletin devreye girmesidir. Fakat devletin bu kapsamda gerçekleştireceği sosyal katkı, mümkün olduğu kadar minimize edilmeli, tembelliği, beleşçiliği teşvik edici politikalarından mümkün olduğu kadar kaçınılmalı, ancak zaruret dâhilinde bir refahçı politika takip edilmelidir. Bununla, hem yakın gelecekte yaygın refahçı politikaların uygulanması ile yaşanması muhtemel olan sorunların önünün alınması sağlanmış, hem de en azından toplumsal çatışma ihtimalleri bir şekilde bertaraf edilmiş olacaktır. Bunu, "*klasik liberalizme en yakın liberal refahçı politika*" olarak nitelememiz mümkündür.

Bu yönelim, aslında toplumsal gelişmelere karşı geliştirilen pragmatik çözüm bulma çabasından başka bir şey değildir. Elbette piyasa kurallarının uygulanması, teorik olarak çok olumlu gelişmeleri öngörmektedir. Fakat ülkeler tek başlarına yaşamamaktadırlar. Gerek ekonomik, gerekse sair ilişkiler yönünden son derece karşılıklı etkileşimler, iç ve dış bağımlılıklar söz konusudur. Her şey teoride kurgulandığı gibi gerçekleşmeyebilmekte, haricî ve dâhilî etkileşimler, savaşlar, genel ve ya bölgesel ya da ülkesel ölçekte gerçekleşen ekonomik krizlerin ortaya çıkardığı çok yoğun ve yaygın gelir dağılımı dengesizlikleri, beraberinde çözüm arayışlarını getirmiştir. Bu etki-tepki meselesidir. Bir yerde sorun ve gerilim varsa, onun bir şekilde giderilmesi de zorunlu hale gelmektedir.

Yayla'nın özet olarak belirttiği üzere, radikal sosyal adalet teorisinin ilk versiyonu, Sovyet devrimi ve onu izleyen gelişmelerle oldukça geniş bir bölgede uygulanmak istenmiş ise de, netice itibariyle teoriyi geliştirenlerin öngördükleri sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Bunun yanında, klasik liberalizmin öngördüğü prosedürel adalet teorisi de, hiçbir zaman saf şekliyle uygulanma ortamı bulmamıştır. Sürekli piyasa sistemine, çoğu kereler sistemin temel dinamiklerini çarpıtmayacak ölçüde dış müdahaleler yapılmıştır. Günümüzde baskın adalet teorisinin, eskiye nazaran epeyce zayıflamasına ve hala geriliyor olmasına rağmen, refah devletçi adalet teorileri olduğu görülmektedir. Bütünsel değil kısmî bir dağıtımı öngören bu teorinin etkin misallerinden birisinin Rawls'un "bir hakkaniyet olarak adalet" teorisi olduğunu ve her ne kadar klasik liberalizmin öngördüğü usulî adalet teorisi ile birebir örtüşmese bile, düşünürün, liberal demokratik sistemi, en adil ve en rasyonel sistem olarak meşrulaştıran bir teori ortaya koyduğunu kabul ve itiraf etmek gerekir¹³⁰.

KAYNAKLAR

- Adnan GÜRİZ, "Adalet Kavramının Belirginsizliği", *Adalet Kavramı*, (Ed.: Adnan GÜRİZ), Felsefe Kurumu y., Ankara, 1994; "Adalet Kavramı", *Anayasa Yargısı*, C. 7, AYM y., Ankara, 1990.
- Adnan KÜÇÜK, "Hukuk Devleti, Demokrasi ve Temel Hak ve Hürriyetlerin Güvencelenmesi", *Liberal Düşünce D.*, Yıl 9, S. 35, Yaz-2004.
- Alattin ŞENEL, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, AÜSBF y., Ankara, 1970.
- Ali Nazım SÖZER, *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, Kamu-İş y., Ankara, 1994.
- Andrew DİLNOT, "Refah Devletinin Geleceği", (Çev.: D. Zeynel BAKICI), http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/bakici-refah-devleti.pdf, (25.02.2008).
- Anıl ÇEÇEN, "Hukukta Norm ve Adalet", *AÜHFD.*, C. 32, S. 1-4, Yıl 1975.
- Anıl ÇEÇEN, *Adalet Kavramı*, Genişletilmiş 3. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.
- Antony FLEW, "Social Justice isn't any Kind of Justice", *Liberal Düşünce D.*, S. 6, Bahar-1997.
- Atilla YAYLA, *Liberal Bakışlar*, 2. B., Liberte y., Ankara, 2000.
- Atilla YAYLA, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, 2. B., Adres y., Ankara, 2004.
- Ayferi GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 3. B., Beta y., İstanbul, 1986.
- Bent GREVE, *Historical Dictionary of the Welfare State*, The Scarecrow Press, London, 1998.

---

¹³⁰ YAYLA, *Liberal Bakışlar*, s. 88-89.

- Charles ROWLEY, "Klasik Liberalizmde Yaşayan ve Ölen Nedir", (Çev.: Melih YÜRÜŞEN), *Liberal Düşünce D.*, S. 8, Güz-1997.
- DPT, *Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DPT y., Ankara, 2001.
- E. HİRŞ, "Hukuk Bir Bilim Kolu mudur?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi D.*, Y. C. 2, S. 1.
- Ejder YILMAZ, *Hukuk Sözlüğü*, Genişletilmiş 4. B., Yetkin y., Ankara, 1992.
- F. A. HAYEK, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, (Çev. Mustafa ERDOĞAN), C.II, Türkiye İş Bankası Kültür y., 1995.
- F. BASTIAT, *Hukuk*, (Çev: Yıldırım ARSLAN), *Liberal Düşünce Topluluğu y.*, Ankara 1997.
- Fahri UNAN, "Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet", *Adâlet Kitabı*, (Ed.: Bülent ARI & Selim ASLANTAŞ), Adalet Bakanlığı y., Ankara, 2007.
- Gülriiz ÖZOK, *John Rawls'ın Adalet Görüşü Bakımından Devlet Problemi*, (Hacettepe Üniversitesi SBE Felsefe Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.
- Hans KELSEN, *What is Justice*, California Press, Los Angeles, 1960.
- Hekimoğlu İSMAIL vd., *Büyük Lügat*, Türdav y., İstanbul, 1990.
- Hüseyin HATEMİ, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İşaret y., İstanbul, 1989.
- İlhan AKIN, *Kamu Hukuku*, 5. B., Beta y., İstanbul, 1987.
- John RAWLS, *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvart University, Cambridge, 1994.
- M. FRIEDMAN, *Free to Choose*, Harcour Brace Jovanovich, New York, 1980.
- Mustafa ERDOĞAN, "'Hikmet-i Hükümet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?", *Doğu Batı D*, Yıl 4, S. 13, Kasım-Aralık-Ocak 2000-01.
- Niyazi ÖKTEM, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Ders Notları*, 2. B., Der y., İstanbul, 1985.
- Nusret EKİN & Yusuf ALPER & Tekin AKGEYİK, *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma*, İTO y., İstanbul, 1999.
- Pranab CHATTERJEE, *Approaches to the Welfare State*, Nasw Press, Washington D.C. 1996, s. 22.
- Süleyman ÖZDEMİR, "Refah Devleti ve Üstlendiği Temel Görevler Üzerine Bir İnceleme", http://www.sosyalsiyaset.com/documents/refah_devleti_ustlen_digi_gorvlr.htm (25.02.2008).
- Rahmi ÇOBANOĞLU, *Hukuk Felsefesi Notları*, İÜHF y., İstanbul, 1968.
- Raymont PLANT, *Citizenship and Rights in Thatcher's Britian: Two Views*, IEA, London, 1990, 17-18'den nakleden: ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah.
- Senem KURT, "Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 3, Yıl 2006.

A. Küçük: *Adalet Kavramı ve Adaletle İlişkin Bazı Teoriler*

- Solmaz Zelyut HÜNLER, *Rawls ve MacIntyre, İki Adalet Arasında*, 1. B., Vadi y., Ankara, 1997.
- “Sosyal Devletin Amaçları”, <http://www.canaktan.org/politika/refah-devleti/amaclar.htm>, 25.02.2008.
- Sururi AKTAŞ, “Liberal Hukuk Kavramı Üzerine Genel Bir Bakış”, *Kamu Hukuku Arşivi*, Y. 5, S. 2, Eylül-2002.
- Sururi AKTAŞ, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, Liberte y., Ankara, 2001.
- Tarık ÖZBİLGİN, *Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, C. I, İÜHF y., İstanbul, 1971.
- Türkçe Sözlük*, 7. B., Türk Dil Kurumu y., Ankara, 1983.
- Vecdi ARAL, “Hukukî Değer Olarak Adalet”, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, Alkım y., İstanbul, 1997.
- Vecdi ARAL, *Hukuk ve Hukuk Bilimi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi y., İstanbul, 1971.
- Yeni Ansiklopedi*, C. 1, Timaş y., İstanbul, 1991.
- Zeynep ÜSKÜL, *John Rawls'un Adalet Kuramı*, (Marmara Üniversitesi SBE Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı-Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

